

Պ Ա Ր Ա Պ Մ Ո Ւ Ն Ք

I. Ե Ր Կ Ր Ա Ղ Ր Ժ ՈՒ Ք Ի Ն Ը

Քույանըխցու ապրուստի միակ միջոցը երկրագործութիւնն է. նա-
րա հարստութեան հիմքը հողի վրայ է գրած. Գիւղացին իրաւունքով
հողը կը համարէ գրական հարստութիւն, ուրիշ՝ գրականին կարգու-
թիւն, անասուն, ինչէք կը համարէ «մեռքի կեզ», որ այսօր կայ՝ վաղ
չկայ». նորա սկիտը կզած է հողին, ինչպէս մի անսպասելի հարստու-
թեան աղբւրին:

Քույանըխցոց երկրագործութեան մշակելու միջոցներն են՝

1. հին մե արօր.	} տես արեւմուտը.
2. բէշարայ.	
3. գութան.	
4. մանկեռ.	
5. ցաք.	

Քացի նորանից որ վերոյգետայ գործիքները հին մեով են, երկրի
պարարտացման միջոցներուն ևս անգէտ ու անփոյթ է ժողովուրդը.
և եթէ գաւառի հողը բնականից արգասանդ և արգասաբեր չը լինէր,
բոլորովին աղքատութեան ու թշուառութեան կը մատնուէր գիւղա-
ցին. իւր ողորմելի գոյութիւնը՝ հողի շնորհիւն է, որ կը քաշքշէ և
մի կերպ կապրի:

Ինչպէս շրջակայ գաւառները, նոյնպէս և Քույանըխը անասա-
գուրդ լինելով, ժողովուրդը ստիպուած է անասնոց թրիւքը իրիւ փա-
ռելիք գործածել, հեռւաւար և սորանով լէ կարող հողը պարարտա-
ցնել, միայն կազմաբի բուսմէնք «կ'աղբուրին» փոշիով (ցանի ալցումաճք),
որ բաւական ոյժ կուտայ հողին. սակաւ անգամ ոչխարի հօտերը կը
նստեցնեն արտերու մէջ, արոնց՝ մանաւանդ ՌԷԷ, վերին ստոմանի
ոյժ կուտայ գետինին, բայց այս ևս պատահաբար, որովհետեւ ժողո-
վուրդը աղիտութեամբ չգիտէ գօնէ հօտերը հերթով նստեցնել այս ու
այն արտի մէջ և, հողիւնները առհասարակ կընտրեն այն -ըստ դրով ար-
տերը, ուր գիշերով իրենց հօտերը կարող էին հանգիստ և ապահով
մակաղիլ:

Պարարտացման համար կը մնայ միայն մէկ միջոց, արտը հրդէ
և ԺԺԷ, այսինքն մէկ կամ երկու տարի ցանելուց յետոյ, երբորդ տա-
րին միայն հրդէ և թողնել ամբողջ տարին պարապ, որ արեւի առջև

այսպիսի, որ այսան հողի հետ բուսական արմատներ ու զանազան խոտեր նայելէս այրուելով բաւական սնունդ կը պարարտեն երդդ տարուայ ցանքի համար:

Պատահաբար արտերը 3—4 տարով մնալով հետ, այսինքն անփայտի, բուսական կը փոխանան, բայց այս՝ պարարտացման անուղղակի միջոցով է:

Բույանըխցին (հայ) թէեւ բուսական ընդարձակ հող ունի, բայց թշուառութիւնն ու աղքատութիւնը կտփպեն նորան շարունակ պանդխտել և հողի մշակութիւնը թողնել երեսի վրայ: Վար ու ցանք անելու համար հարկաւոր է ունենալ աննուազն շուրջ եւ քրօնեան երկրի հողը բուսական ամուր և բուսականութիւնը գործարմատ լինելով երկու եղևով փայտ չլինի, ամենայարմար և գործածական քաշ գտնեղէնն է. փոքրիշատէ կանոնաւոր լուծքով՝ ունենալու համար, հարկաւոր է ունենալ երկու փաշ և երկու եւ, հողից լի ու լի կողատին նոքա՝ որովք մէկից աւելի լուծքեր և լաւ անասուններ ունեն:

Երբ այս միջոցները պակսին, շատ անգամ երկու տուն կը միանան իկ քան լծելու, և երբ բոլորովին կարողութիւնից կրնգին, պէտք է տուտ փող վերցնել, լուծքը վերականգնելու՝ կամ իկի Իւր գտնալ:

Միտ Բարձրիւմ եղան ցանքի օրէնքն այս է. գիւղացին կտտանայ մի որոշ գումար և սերմացու ցորեն գրամատէրից. իւր անասնոց հետ միասին կատարած 4—5 ամսուայ զանաքիւրան աշխատութիւնից յետոյ, կաղցի Ժանանակ, գրամատէրը Ժրէ մէշ տեղից կը վերցնէ, ապա մնացածը կէս առ կէս կը բաժնուի պարտատիրոջ (գրամատէր) և պարտաւորի (մերիբայ) վրայ. իսկ գրամաղուխը կը մնայ զարմեղ դուր, որը երբ գիւղացին աշոգեցաւ վնարել, մերիբայութիւնը կը զարբի Ձրինակ. եթէ Ա վերանէ Բից 30 անանեան ոսկի (մերիբայութեան) պարտք և 100 կոտ *) (սերմացու) ցորեն, և եթէ կաղցին աղիւնք ունեցաւ 800 կոտ ցորեն՝ 11¹/₂ %, հաշուով 92 կոտ պետութիւնը կը տանէ տասանորդ, մնացած 708 կոտից 100 կոտը գրամատէր Ա կը վերցնէ իւր սերմը, ապա 608 կոտը կէս առ կէս կը բաժնուի Ա և Բի վրայ. 30 ոսկին կը մնայ պարտք նոյնութեամբ: Թուտ տփորաբար գիւղացուն կը մնայ, բայց վերջին տարիները բաժնողներ ևս զանուեցան:

Երկրագործութիւնը կը կատարուի ընտանիքի իւրաքանչիւր անգամի մասնակցութեամբ, կանայք և փոքր աղջիկներն անգամ անմասն լին այս աշխատութիւնից. ընտանիք ամէն մէկ անհատը իւր

*) 800 թիւ և իւր.

տան մշակէ. 6--7 տարեկանից սկսած, տան արու զուակը արդէն աշխատաւորներու թուոյն մէջն է.

Պանդխտութեան պատճառով թէև շատ թուով անձինք կը բացակայեն, բայց խորոփն ապրելու տարրութիւն ունենալով՝ անպատճառ մի քանի անձինք ևս տունը կը մնան. երկրագործութիւնը շարունակելու. նոյն խի պանդխտութիւնը շատ անգամ ընտրութեամբ և ներթով տեղի կ'ունենայ, պանդխտացողը պէտք է զբաղ աշխատի, իսկ տուն մնացողը ունի յանգիստ.

Յանքի ժամանակը կոկոխ զարնան սկզբից, տարւարար մարտի սկիզբներէից կամ կէսից՝ մինչև Մայիսի 10—15-ը, այս ժամանակամիջոցից առաջ՝ կիրմայի խաւութիւնը թույլ չի տար, իսկ մայիսի 15 ից յետոյ ցանքը անպէտք կը համարուի, որովհետև կամ չիբուտի, կամ զժուար կը հասցնէ եղանակը.

Մարտայ ցանիս՝ մարդ իս,

Ապրիլայ ցանիս՝ կապրիս,

Մայիս՝ ցանիս վնջիս, լջանիս վնջիս¹.

Աշնանային գիշերահաւասարից չիլէ առաջ ու յետ կը ցանուին յորիւնք և բուն աշունից մինչև ինք աշնան վերջերը աշնցան և գարնցան իսկ.

Մտակած հացանաթիկները հեռեւեալներն են.

1. Բուն ցորեն կամ խորհուր-խորհուր, որու մի քանի տեսակներ կան, առ յիշէ (անբիտ, անմայ) խորհուր (աճ. սեւահակ) ցորենը՝ որ քառակուսի հասկեր ունի և այլն. 2. Բուն հիւս կամ դրուր-հուր, որ առնասարակ աշուն կը ցանուի, միայն երբ անպէտք սերմանքները միջոց չընդելու համար զարնան սկզբին ցանեն՝ կը կոչուի հուրի, Սպիտակահատի կամ աշնցանի ընտիր տեսակն է ինք, որ տեսանք վերև, թէ երբ կը ցանուի և անպատճառ չբոցի պէտք է լինի. 3. Շարիւն, գոյնով զարնցանի նման, բայց նուազրուի ու նիւթը հատերով և խիստ զժուարամարս, այս հացանաթիկը շատ չիլէ կը մշակուի, ապա հալքենիքը կը համարուի Յգնունեաց (Եղաթ) գաւառը. 4. Զգիւն (քրդ. զարէ ցորեն), տեսքը զարու, բայց համը ցորենի է, սա ևս աշնցանի կարգիցն է իբրև սպիտակահատ, և աշուն ու գարուն կը ցանուի. 5. Գորի, որ կը ցանուի խեղդ աշնան և զարնան սկզբներուն. 6. Կորի, Յունիսի անտառայ վերջերը կը ցանեն. 7. Գոր-կորեկի մի տեսակը. 8. Կոր-հուր, որու փշուտ գնդամե զգնու մէջ կը գտնուին սպիտակ հատերը, որոնք մէթ կարապղբեն. 10. Ոռ, 11. Սիւն, 12. Քուշնայ (որուն) 13. Սրբ (կոտաւոր նման մէթ տաւայ). 14. Կոր-հուր (կանեթ) = Canna bis. սերմունք տուողը. սերմ չարապղբոյն և ու կը կոչուի շիթ (Ինքի ըստ գիւղացոյց). կա-

նանիի հունչը կանաւանուի խփո, ցայտնի իւր ընտիր միթովը, որով կերպուի կը պատրաստուի:

Եյս հացահատիկներէց ամենից շատ տարածուած են գարնցանը, աշնցանը, գարին և կուսաւոր. որոնցից ստացուած արդիւնքն է ժողովրդի սպարուստի միակ միջոցը, որ թէև բաւական առատութեամբ կ'առացուի, բայց արաւահնութեան միջոցներ չլինելով՝ աժան տարիները հաւատարմ աստիճան ցած կ'ընէ, «նոյն հաւատար կ'ըստայ». զբամաւէրբը որոտելով հանգանակից կը գրասն երկրի բերքը և թանկութեան ժամանակ տանապատիկ բարձր գնով կը նախն թշուառ ժողովրդի վայ: Եյսպէս ամենամաժան տարին, ցորենի գլխ (5 կոպ) = 4 $\frac{1}{2}$, փութի, կամ է 12 զուրուշ (1 ուրդի կամ 1,032 ուրդի) ^{*)}, իսկ ամենաթանկ տարին, 200 զուրուշ (17 ուրդի 20 կոպ.) ներկայ 1898 թուականին՝ 1 թիլայ կամ 4 $\frac{1}{2}$, փութը ցորենի նախուեցաւ 45—50 զուրուշով (3 ուրդի 87 կոպ. — 4 ուրդի 30 կ.):

Դուստի ընդհանուր արդիւնաբերութեան որքանութեան մասին մի գաղափար տալու համար ուրիշ հնարաւորութիւն չունենք, միայն՝ նայելով որ, Բուլանըխայ՝ ներկայ (1898) տարուայ տասանորդը նախուած լինելով 653,160 զուրուշ և 2240 թիլ ցորենով և, խաբանելիւր թիլը տէրութիւնը գնահատած լինելով 10 զուրուշ, կունենանք $\frac{653160}{10} = 65316 + 2240 = 67556$ թիլ ցորեն:

Վերոգրեալ 653,160 զուրուշի $\frac{1}{10}$ մասը, այսինքն՝ 217,720 զուրուշ, իւր-իւր բաց երթանք, այն է՝ խոտերու, քոստաններու, մեղրի փեթակներու տասանորդական արժէքը, որ անշուշտ գրամով կը վնարուի, կը մնայ՝ $\frac{435440}{10} + 2240$ թիլը, = 45784 թիլ: Որովհետեւ տասանորդը կը գանձուի 11 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{10}$, ապա հաշուով ընդհանուր գաւառը ներկայ թուականին ունեցած է՝ 398127 թիլ գրեթէ, կամ՝ 716621 փութ բերք (ցորեն, գարի, կորիկ, կուսառ և այլն):

Որովհետեւ կապալաւունքը փոքր վարպետ են իրենց արհեստի մէջ, պէտք է գիտնալ որ նոքա պետութիւնից գնած տասանորդը գանձելուց յետոյ, դեռ աւելին ևս կը կրնն ժողովրդից, հետեւաբար և մեր ցոյց տուած հաշիւը եթէ ոչ ճիշդ, գոնէ՝ ճշգրտութեան մօտիկ համարելու է:

Չմշակուած գետինը կը կուտի խոր. եթէ մշակեն ցորեն ցանելու համար, դեռ չցանուած՝ կանուանուի հել. երկրորդուած՝ ներկը՝ հել կամ յոշ (յեղնդել), ներկ աւ նոյն վարքը պէտք է ուզգահայեաց կտրեն մէկ զմէկ, աշինքն՝ հափառակ ուղղութեամբ վարուեն, որպէս զի «բար նեւ վարի» չապ:

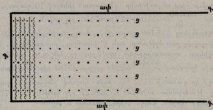
^{*)} 100 զուրուշ, այժմեայ ընթացիկ գնով (փիացա) հաւատար լինելով 8 ուրդի 60 կոպէկի:

Որոշ ամիսներով մշակում գետնի մի մասը կը կոչուի որս, եթե արաք լարմարաթխն լուսնի ջրուելու՝ կանուանուի սփն (սնդրդի), իսկ ջրուողը՝ Էլդիթի, գիւղերու առաջ գտնուած ամենամուտիկ արտերը կանուանին (տղրուելու կամ աղրուած), գետափնեայ ալն արտերը, որ գետաջրի այս աւ ալն կողմը խտտութեամբ, ընդ կամ աղմաղն հողերից են կաղմուած աւ գորշադոյն են, կը իջուեն սփն կամ յփն, քարքարոս և խոշոր աւաղ աւ քար պարունակող արտերը՝ իրեն կամ իւս, կանաչին խտտեով թառակ ունեցող հող կամ արաք՝ սփ կամ գլխի: Զարուանկ խոնավութիւնից մամուլիկ հողերը կանուանուին լիւր, (հողի կանոնաւոր խոնավութիւնը՝ հրաւու), իսկ փխրուն աւ հաս հողը՝ որսու:

Երկրագործութեան ամենայարմար և առաջնակարգ տեղերը իրաւունքով կը համարուեն 1. սն հողից կաղմուած արտերը, 2. յախենները և 3. կարմրակ հողերը, միւս՝ խրած, գլխի կամ տաթ և կլէղ հողերը՝ երկրորդական են:

Արտերը կը ընդին առաւօտ, երեւոյս (երկարամեկ) և շատ հեղ՝ տեղանոն մեկերով: Տարբեր անձնակրթեանց պատկանեալ արտերը մէկ մէկից կը գտնուեն թառակ կողք գետնիներով, որոնք կը կոչուեն սփն (սանձան):

Վար.—Արօրով, բնչարով, գութանով կամ մանկեղով արաք փորելը կը կոչուի լուր, արաք եթէ մեծ է, վարելու ժամանակ գիւղացին կը թաժանէ Կփերու, որպէս զի անասունները երկայն նամբայ կորեն լով լլաղնեն:

Քառակուսի մեծ 4 գծերու մէջ պարունակուած հողը մի գործ է, — 4 գծերը կը կոչուեն — սփն. ք... կէտերը կանուանուեն յաւ, որոնք, առաջին տեղից սկսած սփորաբար 1—3 սփն (լայն քաղք, բացաւածք որուն զի) կը ընկնեն. և մայրերը կոչուի կը տեղաին, որպէս զի ցարենը ցանած ժամանակ որոշ լարով ցփնուի (ցանուի). ցարեն ցանալը առ տփանից առաքան երթալով գալով կը ցանէ (3 տեղամ), ապա արօրը կը փորէ, որու խրաքանջիւր բացաւածքը կանուանուի յփն (սփն):

Որոշ վարելուց յետոյ, խրաքանջիւր օրուայ վաղը պէտք է շուտով յաւ ցարով կամ տաթանով, որպէս զի հողի հարունքը (խոնավութիւնը) լիւնէ և արտի մակերևոյթը հարթուի, որ քաղցրի ժամանակ գերանդին գիւրութեամբ հնմէ:

Արտերը շրջու համար. ցանեղուց լետոյ 7—8 քաղ լանու-
թեամբ ախոսներ՝ կը բացուին, որոնց միջոցը կանուանուի իւր. մեծ կո-
րին՝ ԳԻՆԻՐԻ, որու ախոսը երբեմն եւ խօտոյ կը կոչուի, եթէ նա-
նապարհը զարուստ է և չ'իջի *): բարձրացուցած կամ կարգաւորուած
է. ջուրը կը վազէ ախոսներով և ուրիշ կեղնէ կորինեքու վրայ.

կորի	
Λ ուրդ	
կորի	
Λ ուրդ	
զլխափորի.	
Λ ուրդ	զլխափոր կանաւառն

Ահա ցորենը ցանեցին, փորեցին և ցաբեցին. ցորենահատիկը
մայր հողի արգաւելի մէջ նախ կը հաւաքէ ապա ծել կը թափէ դուրս,
որ երբ գեղեցիկ կերպով կսկսի թփառելալ (թուփ տալ) և մէկ երկու
թիւղաւի բարձրանալ՝ կը կոչուի ուշաւաւ և խի գեղեցիկ մուգ կա-
նալ գոյնը՝ ԶԷ խնայ երբ հնձելու մօտ կը լինի՝ բաց զեռ դալար է՝
կանուանուի ԵՂՈՒ գոյնը խլիփաւի, խի երբ խիստ յորանալ և ձե-
րուկի նման կնձի՝ կանձեր:

Գարուն բացուելուն պէս ցանուած ցորենի ցանքը կը կոչուի
ՀԷ, խի ամենաշտիկներ (Մայիսի 10—15) ԳԻԿ:

Յորենի բոյսի մասերն են՝ քօք (տան) — արմատ, ձրտ կամ
ծափ, կրութ (հասկ) և փ կամ փա՝ կուլթըր ծածկող մաղբը:

Նունն. — Յորեն քաբելու համար հարկաւոր է մի գազզան (կազ-
մուածք), այսինքն երեք մարդոց միաւորութիւն, որոնցից մէկը պէտք
է քաղէ և կը կոչուի ԽԷԷ. միւսը կապէ՝ և ԽԷԷԷ, խի երրորդը
փոցիւն — ԽԷԷԷԷ:

Յորենը ընկած Ժամանակ գերանդու բացած կորամն բացուած-
քը կը կոչուի Ժ և ապա ծալքը հաւաքուած ցորենը՝ ԾԷ. եթէ հըն-
ձողները 2—3 ԽԷԷԷ լինեն և մէկանց երեք հողի հնձեն, առաջին
Ժ բացանալը կը կոչուի ԺԺ, երկրորդը՝ ԺԺԷԷԷ և երրորդը ուշաւ:

Ծռտի հունձը ցորենից սորանով կը տարբերի, որ ԺԺԷ եթէ մա-
խից աչ կը հնձէ և աչ կողմի վրայ ԾԷ կը կազմէ. ԺԺԷԷԷԷ պէտք է
աշից մախ հնձէ և առաջինի ԾԷԷ ԾԷ ԲԷԷ, այսինքն ձորերը լճին-

*) Երբզ կամ ջնդառ լալերներից բազումն կարուած հող.

մուսն խոսից չպէ՛. ցորենին ծոր թափել չպէ՛սք է անել նորա հա-
մար, որ հնձումսն հասկերը չհնձումսն զպզելով չփշրուեն:

Հնձումսն ցորենը ի՜նչու նախ ի՜նչե՛ (քրդ. գուրդ) կը շինէ՛,
ապա Բուր-Բուր կը զիզէ՛. բարդը կը բաղկանայ 30 խուրձերից *):

Նոնն է կալաւիոս—Բարդոցները կրելով սաչկերով՝ կը թափեն
կայերու մէջ, կամ կը դիզեն մէկ կողմը կանաց-կանաց ծնէ՛— (մանրելու)
համար. խրաքանխիւր սուն իւր յարդանոց—մարգի առաջ ունի բաց
գետին՝ որ կը կոչուի իւր. ցորենը խրձու կերպ իւր կը ձգեն, հարուստ
տները, 20 բարդի յափ, խուրձերը ուղղահայեաց և խիստ կը կանգնե-
ցնեն և 40—50 անասուն վրան հանելով կը տրորեն նախ, կամ՝ որ
ամենազործածականն մնն է, խուրձերը արմակելով կը զգզեն (ժողո-
վրդական լեզուով՝ Բուր, Բուր **)) և առաջ անասուններով տրորելով՝
ապա սովորական գործիքներով կը մանրեն:

Կար զիբրը (ցորենի) բոլորակն լինելով շրջանակ մի կը մնա-
ցնէ՛, Կուր ձգելով ցորենը կը մանրեն ինձ. (նկար դ.) ի՛նչու և Ե-
Բուր Կարը երկփեղկ տախտակներից միացած գործիք մէկ (սեն նկար
դ.), որու մէկ կողմը սուր գալլախաղ քարերով ծածկուած է ցորենը
մանրելու համար: 10—20 թուով և շղթայով վերից մէկ մէկու կա-
պուած անասնոց խումբը կը կոչուի ի՛նչ. իսկ Ե-Բուրն է երկու անիւ
ունեցող գլանաձև մի Կուր, որու վրայ շարուած ուրաղի մնով սուր
երկաթները անելու նման ցորենը կը մանրեն: Բոլորակի պտտելով ա-
ռաջ կընկնեն մի քանի կամեր, սոցա յետևը ի՛նչ, ապա շարժաւը, ո-
րոնցից կամն ու շարժաւը կը կարտեն և կը մանրեն, իսկ կտրին տու-
նելով մանր աւ բէզը կը խտնէ իրար:

Մէկ շարժաւ, մէկ կտրի և 3—4 կամ մի շարաքնուայ մէջ կա-
րող են 15—20 բարդ ցորեն ծննել ու մանրել:

Մանրած ցորենախառն յարդի կոչաք կը կոչուի Բուր թեղերը
երկարաձև կը լինեն և աչնպէս կը ձգուեն, որ փող քամին ուղղա-
հայեաց կտրէ, տախտակաւ բացառութեամբ Բարանդիցոց թեղերը հիւսի-
սից հարաւ կամ քիչ շեղ հիւսիս. արեւմուտքից հարաւ արեւելք կեր-
կարացուին, որովհետեւ քամին կը հոսէ արեւմուտքից կամ արեւմտան
հարաւից:

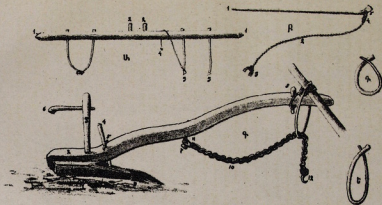
Ցորենը բոկելու համար յարդի քամուն տալը կը կոչուի Եւր ***).
զտուած ցորենափոշար՝ Ժալ, մանրուկ՝ ծղոնները՝ Եւր, Ժալ, նաև՝ Եւր-
Լա. յարդի շատ մանր մասը՝ Լուր կամ Լիւր. իսկ խոշոր մնացածը՝ Եւ-

*) Խառն խուրձը նախ ինքով կը շինեն, ապա երկու խորովը միացնե-
լով կը կազմեն մէկ խորձ. ցորենը խորձ լուրի:

**) Արեւմտն է՝ Բուր:

***) Ցորեն զտող կամ երեւոյ մեղեքաններ էլ բաւական թուով ներ-
մուծուած են այժմ զուտով մէջ:

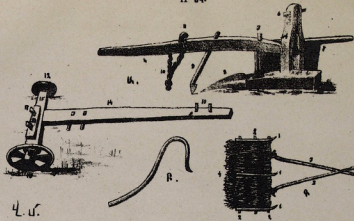
I. ԿԿ.

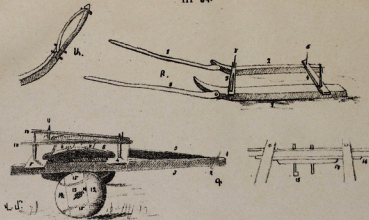
Վ. Դ.

Ու լաճ—1) փնեւոյ, 2) թիփ, 3) սափ, 4) սաւառ, Բ. խարազան—1) խարզներթ, 2) ձորակ, 3) շափ, 4) սրբ, 5) գրափ: Գ. արօր—1) առաւառ, 2) հաւ, 3) մաւ, 4) Թուր, 5) հաւուկ, 6) մանկրուս, 7) արմուտ, 8) քարենար, 9) խոփ, 10) շղթա, 11) ձեռն սրակ, 12) աղաւառի Գ. Կանգրիւ, Ե. Էլաւար:

II 64.

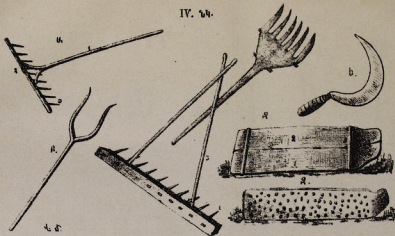

Ա. զոթան—1) առատան, 2) համ, 3) թուր, 4) ման, 5) մանադեր, 6) փայտ-մանուր, 7) թե, 8) խոփ, 9) մեխ, 10) շղթայ, 11) արմատայ, 12) մուտքի, 13) կույր, 14) խորզան, 15) սեռ, 16) բարձ, 17) արմատայ, Բ. քանդի, Գ. Յաք—1) կեռ գլուխ փայտեր, 2) ցաք գլուխ, ցաքնայ, 3) պարտ-փայտեր, 4) ցաքից

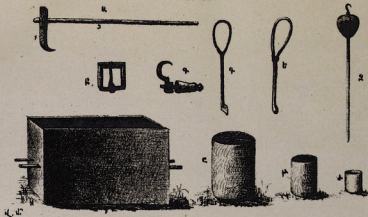
Ա. գահուկ, Բ. բալխեր — 1) և 2) բաշեր, 3) և չորրորդ կողմեր, 7, 6... սրբաս (չկց), 8) պարտ, 9. սայ — 1) մուրուք, 2) սկանդ, 3) առնդ, 4) և 5) կոփ, 6), 7), 8) տախտակներ, 9) աշանդ, 10) թխեր, 11) սրբաս (չկց), 12) չեց, 13) սրմա, 14) առնդ, 15) կեռ երկաթներ, 16) բարձ, 17) լսիտներ, 18) ախտներ:

IV. 64.

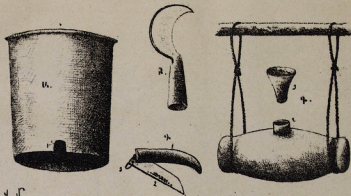

Ու. փայտե—1) պոչ, 2) գլուխ, 3) ափսանք, A. երկու մաս, Գ. մանկեալ—1) գլուխ, 2) մասնեք
3) պարփոք, Գ. հարակի, Ե. մանկեղն, Զ. կամ.

V. 64.

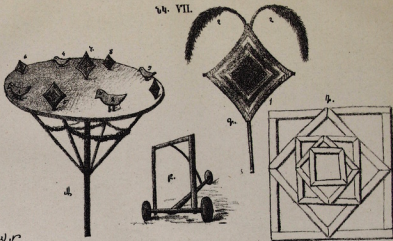

Ա. փեռ, Բ. ալկուր, Գ. լակրան, Դ. և Ե. անուսիքներ, Ջ. խիկ, Ե. ձիկ, Ը. սրբունի փռ, Թ. լու-
սիկ, Ժ. գիւլ-լակրան փռ.

Ա. Թանգեր—1) ափ, 2) շիբնեք, 3) կողեր, Բ. լոգ, Գ. լախու.—1) կոթ, 2) լեզու, 3) ճամփիկ, Գ. ձեռն Ժ.

ՆԿ. VII.

Ա. խորձ, Բ. գանձիչ, Գ. պատի, Դ. խորհրդանշան տան ծածկը:

աւ, Կաշանի մէջ եթէ կը գտնուին շենճուած հասկեր, Իւսօֆիտ (բոյսերու արմատներ, կոճեր) և խոշոր ծղոններ՝ որոնք պէտք է նորից կտրուեն, ժանքուեն, կը կոչուեն խու:

Պատանի բերրութիւնը.

Ինչպէս է գաւառի բերրութիւնը, կամ բարդ որոճն ճրքան բերք կը թափէ — այդ խնամալու համար պէտք է նանթանանք մի քանի յափերու հետ: Ժողովուրդը կը գործածէ երկու տեսակ յափեր. — գիւղի և դաւի. առաջինի վրայ փառանկ լէ կարելի ուղիղ հաշիւ ներկայացնելու համար, միւրինակ չիկնելու պատճառով (մեծ ու պրդաւիկ) կը մնան միայն արքունի յափերը, 1. խ, (նկար. V. Բ.) 2. Ժ, 3. ԺԿ (նկար V. Է.):

1. Երբունի կոպը կը կշռէ 12 հոխայ կամ 36 ֆունտ, (3 զրրփունքան հաւասար լինելով 1 հոխայի), 1 Ժէ երկու կտ լինելով — 24 հոխայի կամ 1 պուտ և 32 ֆունտի, ԺԿ կը պարունակէ 2 թիլ կամ 48 հոխայ, այն է՝ 3 պուտ և 24 ֆունտ:

Բալանդըր հացատանի անձնաւորի գաւառներից մէկն է, և իւր բարեբերութեամբը կարող է մրցել Ճիւրհայ, Ցարունոյ, Խնուտայ և Քինգոյ լեռներու արգասաւէտ բարձրութեանց հետ: Եկանատես անձնայ փառութեան նայելով՝ միմիայն Տի Կոֆի գոյացած ցորենի ուլ վրայ նկատեր են 1—95 ցորուն, հետեւապէս և՛ 1—95 հասկ, խրաքանձիւր հասկը ուղիղ մէկ Ժ *): Երկայնութեամբ. փորձի համար յափելով խրաքանձիւր բարդը տուեր է 4 շնիկ (14 պուտ 16 ֆունտ):

Արափետեւ, ինչպէս վերը յիշեցնեմք, հողի պարարտացումն չիկնելով՝ երկար մշակութեամբ երկրի թափը, ուժը կտրեր է, և այստեսայ Բալանդըր 30 տարի առաջ եղած բերրութիւնը չուի. բայց և այնպէս այս օր ևս, գարու մէկ բարդը կը թափէ 4—6 շնիկ (14 պ. 16 ֆ.—16 պ.)

Խուտի բարդը կը թափէ 3—4 շնիկ (10 պ. 32 ֆ.—14 պ. 16 ֆ.)

Պարնցանի " " 2¹/₂—3 " (9 պ.—10 պ. 32 ֆ.)

Կորնիկ " " 5—6 " (16 պ.—21 պ. 20 ֆ.)

Կուտաւի " " 3—4 " (10 պ.—32 ֆ.—14 պ. 16 ֆ.).

Մշակի համար ստանձին 6 միւրու (արքունի) կտ, այն է 5 պուտ 16 ֆունտ ցորեն ցանք են՝ և ստացուած է 18 բարդ ցորեն, ընդունելով որ եթէ բարդը 2¹/₂ շնիկ ցորեն սուած լինէր, 18 բարդից կը ստացուէր 45 շնիկ կամ 182 պուտ բերք, որ այժմ, գոյցէ. անհաւատալի թուի, բայց իրողութիւն է:

*) Վերեւ՝ իջնէ հացահատիկներու լափ գործածուած փւշ արաքերն է և կը եւ. —, Դու (wheat), իսկ վերջինս՝ բաւթ և ցուցամաշերու բացումով լափին կտուի:

IV. ԱՐՀԵՍՏ ԵՒ ԱՐՀԵՍՏԵՒՈՐՆԵՐ.

Ա. Նաճարճներ (հիւսն, գուլգար). Ինչպէս ամէն արհեստ, նոյնպէս և նաճարութիւնը կը սովորեն մէկմէկից աշակերտութեամբ. մինչև սովորելը, աշակերտները թղթորդին ձրի կը ծառայեն ուստաներուն. երբ շրջադէպ կը լինին, աշակէքն կաւարտեն, 1—2 տարի կստանան առնուած վարձքի $\frac{1}{2}$ կամ $\frac{1}{3}$ ժաւը, ապա հաւասար կէտը:

Եթէ մէկ գիւղի մէջ մէկից աւելի նաճարներ գտնուին, ժողովարդը կը թեմեն (ժուշտարի) և ամէն մէկը իւր թեմի համար կը պատրաստէ հետեւեալ գործիքները. առաջին կը հօգայ հարկի և դուլգարը կստանայ միայն իւր հարկի (շինելու վարձքը). իւրաքանչիւր գործիքի գէժ կը նշանակենք իւր շինելու գինը, որ խորի կերպով որոշուած է հին ժամանակներից ի վեր և այսօր ևս ընդունուած է նաճարի և թեմի համաձայնութեամբ, միայն մի քանի տեղեր այս վարձքերը կը տարբերեն մէկմէկից:

Խաչուի ի՞նչ կամ Խաչուի (սեն նկար I. Բ. 1.), որ հասարակ մեծափայտի մեծութիւնն ունի, և հասա կողմը փայր ինչ կեռ է. այս կեռ գլուխը կը տաշէ նաճարը, ապա շաղափով կը ծակէ խաչագանի ուղղ (մարտի, գոմշի) անցկացնելու համար:

Գնդի (նկար I. Զ.), փայտէ կեռ ուղակ մի, որու մէկ գլուխը կը քարտուր և միւս ծայրը երկաթէ գամով վրան կ'ամրացուի:

Զիւր (նկար I. Ը.), կանարխի նման փայտէ երկարածն ուղակ մի: Կանարխի ու ձգատուն արդի արքը կամրաղացնեն, (սեն արդ):

Քանոթ (նկար II. Բ.), կեռ գլուխ փայտ մի. որով կապուաբը (սեն հանց) ցորենը կը հաւաքէ խաւք կապելու համար:

Այս չորս փայրիկ գործիքներու շինութեան համար նաճարը ոչինչ վարձք չտաւաւար թեմի աշխատութեամբ պատրաստելու համար:

Փոշի (նկար V. ա.) ստամուտը փայտէ գործիք մի, որ քաղած ցորենի և խոտի աւելի մանրակները հաւաքելու կը ծառայէ:

Երկու տը (նկար IV. բ.) խաւքը փայտէ թաւաքացնելու և ցորենը աշնելու (սեն կարու կուտ, սլան) գործիք.—անվարձ:

Լորելի (նկար IV. գ.). թեղը ինչպէս. խու խոտներու կամ չորմորկու գործիք ստամուտը. 3—4 դր. կամ 25,8 կոպ.—34,4 կոպ.:

Քայց ընդհանրապէս Լորելիի կտաւցուի Մուշ քաղաքից ինչպէս և խնչ (նկար Դ.) Քաւնից:

Լորը կամ արը (նկար I. Դ.), գետին վարդ, հերիւզ և հնգոզ հանրածանօթ գործիքը:

Շուր սառելու կերպը.—Արորի գլուխը կանցկացնեն փոփով լըծան փայ կապուած (Էջմիւռ—մէջ տեղը) կանարխի մէջը. Էջմիւռ կանարխի մէջից արորը կը քաշէ. գոմէշները կերթան և արօքն ման-

կարի հսկողութեամբ կը վարէ. Երբ մենակ երկու զամէշ քաշէն ա-
րորը՝ յունքը կը կոչուի «նիլ», որպէսզի գոմշուկները չըղնին, հարկա-
ւոր են գոյգ մի աղնափան եղներ. շղթայի իւր կանցկացնեն արօրի
աթմոսփերն և ամպան գոմէշներու միջովը երկարացնելով՝ «—»-ով
շղթան կը կապեն փոքր լծան մի վրայ. որուն կը լծուին երկու եղ-
ներ և, կը կոչուին «նիլ». որպէսզի վարելու ժամանակ հօգեքի շղթան
ցանկալով գոմէշներու օտարը չընկնան, յետ գործիքը կանտորի
կշտից կը կախեն՝ որ շղթայն վեր բարձրացնէ. (եթէ շղթայի փոխա-
րէն կանանկից հետուան սլորուն թոկ գործածուի՝ վերջինս կը կո-
չուի «նիլ»). Եթէ շղթայի, հօտարի և փոկի կապողը բնիներու մէջից
աջ ու ձախ խտտորակ՝ կախն իւր *), անցաւ աջ՝ կամ ձախ կողմը.

Արօրն ունի երկու տաւակ (գոմէշներու գոյգը) և «նիլ» (եղ-
ներու գոյգը), ամօրը կառաւարդ և ծանօթ րոնող երկրագործը կը կո-
չուի ծանկեալ, «նիլ» քշող և սորա լծան վրայ նստող փոքրիկ երկրա-
գործը՝ «նիլ».

Եթէ արօրի առատամն ու համը կը կազմեն «—»-ով, արօրը
կը կոչուի «նիլ», եթէ «նիլ» «նիլ». եթէ արօրի վերջին կողմը, համի
և առատամի միացման տեղը, բացուի և վերջինները հեռանան մէկ-
մէկից, կասուի «նիլ» «նիլ» (շանակ). եթէ արօրի նայր կանգրկու
մէջից նաւի և երէն լծան վրայ, կախն որպէս «նիլ» «նիլ». եթէ խափը
նաւի՝ «նիլ», եթէ առատամի նայր, խափի տակ, թաց հող բռնէ
և արօրը լծանէ ի հող, կասեն արօրի «նիլ» և բռններ.

Արօրի շինութեան վարձքը 6 զուրուշ (51. 6 կոպ.) է.

Լ— («նիլ» և հօրքի նկար I ա.). լծան սամուսիքի նախորդ
միջիկ զուխները կը կոչուին «նիլ» (լծան)—3 դրշ. կամ 25,8 կոպ.

Գ— («նիլ» II.).

Սա խորունկ վարելով՝ արօրի նման մէկ ամօրով և մէկ հօգի-
քով յրանիր, այս 7—8 ամօրներէց և հօրքներէց կը բաղկանայ, ո-
րոնք տաւ կը կոչուին հետեւեալ անուններով.

1. Աւ. 2. «նիլ». 3. իւրեւն. 4. իւրեւն. 5. իւրեւն. 6. ի-
ւրեւն. 7. «նիլ».

Պարզ է, որ գոմշանով եղան վարը արօրի նման ջիւներ, որով-
հետեւ, գոմշանը՝ ահօս բացած ժամանակ, կշտի տախտակը հողը և
չրբէ մէկ կողմի վրայ, եթէ նորից վերադառնալ միևնոյն ահօսի կըշ-
տին վարելու, այս անգամ հողը կը շրջուի հակառակ կողմով, բացի

*) Սայի վրայ ցորենի քարքը կապող պարանը՝ որ կը կոչուի «նիլ» երբ
նիլով նայնալու կանուանեն ինչ (նայն). փոխարէրաբար մի անգից շուտով
փոխելով և քիչ միջոցի մէջ շատ նանազանք կարելու նայնալու կը կոչուի ինչ
(նայնիւն նման կարելու նանազանքը).

սորանից հսկ կուեղը դուրս կը մնայ և մեծ անիւը ակօսի մէջ մըտնելով համը կը բարձրացնէ և մեկնէ ու խփը այլ ևս չեն կարող փախիլ. այլ Ժեշ (տես էր — Ժեշ) զնեղուց յետոյ, յաջորդաբար մի ակօս գործի աչ կողմից և մի ակօս միւս կողմից կսկսի վաքել. մէջ տեղ թողնելով թաց գետին, որ կը կոչուի — Ժշա որ հետզհետէ բարակնալով կանուանուի Ժշա:

Գութանով միայն հերկ կը լինի և ոչ շա. գութանի կապելը (շինելը) կարժէ 50 զուրուշ կամ 4 ուռլի 30 կուէկ:

Բէշա (աննաթ) — փոքր գութան, որ անիւներ չունի, և համը առատամբ փայ կը դրուի արօրի նման. Բէշարան կազմելը կարժէ 15—20 զուրուշ կամ 1 ուռլի 29 կու — 1 ա. 72 կու:

Մսիք (նկար IV. գ.), առհասարակ գութնվար հերկիբը երբեմն ևս արօրով եղան հերկ ու հեղ արտերու փուխը հոգիբը վաքելու համար աչ գործիբը կը գործածուի. կարիք չունենալով խորունկ վաքելու. մանկեղանի կը ձգուեն երկու (3) Գորբի (տես նաև Ժա) օրունք կը կապուին լծան, և փրան կանգնելով վարը կը վաքեն. սորա շինելը կարժէ 5—6 զուրուշ 43 կու — 51,5 կուէկ:

Պարանազ գործիքները վերջացան, այժմ հարկաւոր է տափնոյ հարթոյ և հաւասարեցնողը, և սորա համար հետուած է՝

Յա (նկար II գ.). երեք (1, 1, 1) կեռ գլուխ փայտերու մէջ կանցկացնեն երեք երկաշն փայտեր, օրունցից առաջինները կը կոչուին Ժա Ժա և վերջինները Ժաշա, սոցա մէջը կանցկացնեն՝ կամ ճիշտը՝ կը հիւսեն, զապար փայտեր (14), որունք կանուանուեն Ժաշ, ապա Գորփայտերը ձգելով՝ արօրի նման լծան փրայ կամրացնեն և փրան կանգնելով վարածը կը հարթեն կամ կը Ժա. Յաքի միայն գլուխները և ճաղերը շինելը կարժէ 3 զուրուշ կամ 25,8 կուէկ:

Սաշ Կա (նկար III. գ.) արօրից յետոյ գիւղացու ամենապիտանի գործիքը.

Սալի կազմել կապելը կարժէ 50—60 զուրուշ կամ 4 ուռլի 30 կու. — 5 ուռլի 16 կու. իսկ կնդներ մարանելը՝ (մատուկը միացնել իրարու) կարժէ 40 զուր (3 ա. 44 կու):

Բաշի (նկար III. բ.) կը ծառայէ մմեռ Ժամանա, և կը շինուի 10 զուրուշով (86 կու):

Դուշ (նկար III. ա.) — մեռքով քաշելու փոքր բալիւր. որու պարօրները կամրացուեն քաշելու փրայ և կը շինուի 15—20 զուրուշով (1 ուռլի 29 կու. — 1 ա. 72 կու):

Դուշ կը կոչուին այն փոքր սալերը, օրունք թեթև ապրանք կամ ծանրութեան փոխադրելու կը ծառայեն և կնդները զօղ (օղ) չունեն. գտնել Բուլանդլիքի Կոտանան Բաւէնից:

ՃՆ— ԿՈՒՆ 1—2 զուգուշ (86 կող.—1,72 Կ) (սեւ, մանկապա-
նոթիւն, ճեւեղ և մկրտութիւն):

Ուշ (սրբոց)—20 զուգուշ (1 ա. 72 Կ):

Աք—ԿՈՒՆ 2—3 զուգուշ (17,2 կող.—25,8 կող):

Փայտ ԿՈՒՆ (20 զուգուշ—1 ա. 72 կող):

Մ—ԿՈՒՆ (փոխանակ մահմադարի)—40 զուգուշ (3 ա. 44 կող):

Աք— ԿՈՒՆ (տախտակէ):

ԾԱՅԻՐ ԿՈՒՆ.—տառքերից այն տարբերութիւնն ունի, որ փոխա-
նակ տախտակներու, զայս քայտերով կը հիւսուեն, որոնք կը կո-
չուին առ. Արտուսն ԿՈՒՆԵՐ ԹԻՐԻՐՈՎ կը ծեփեն՝ ցուրտ ներս չփա-
զելու համար:

Փայտեր (գիւղական, փայտաշէն). որու մասերն են՝ 1. սող-
նակ (պարզունակ, ՅԱՆՈՒՄԱՆ). 2. ԿՈՒՆ, որոնք կիջնեն սողնակի քար-
տերու (փայտերու) մէջ և կարգելին յետ ու առաջ երթայ, 3. բալ-
նիք (բանալիք) և, այս երեք մասերները պարունակող կրկայն
նման փայտը՝ կիջնի *):

Բանալին սովորաբար մէկ կողմից. կուենայ քարտեր կամ հա-
տեր, եթէ երկու կողմից լինեն շինուան, կը կոչուի քիւնի (սառա-
նալարան):

Ը—ԿՈՒՆ (նկ. V. Ժ.) (Կ, մաս կտրի), գիւղական իւ (նկար V. Թ)
որակի իւ (նկար V. Ը.). որոնք կտալուին ուրիշ տեղերից և միայն
նմանը կամրայնէ անվարձ. Արքունի կտրից քիւ մեծութիւն ունին
ջրհորի, կաթի և այլ առարկան (զոյ), որոնք նոյն կերպ գրեց կտա-
լուին և կը պատրաստուին:

ԶԿ (նկար V Կ) (20 զուգուշ—1 ա. 72 կող):

Ջրալացի առ. որու մէջից աղունի ցորենը կը Թափի քարե-
րու մէջ:

Լ—ԿՈՒՆ (բրդ.) կամ Խ—Կ, որով փալախ խտից իւ կամ Խ
(խտով լուան, պարան) կը պատրաստեն (նկար V. Ե):

Ք—ԿՈՒՆ (իլիկ, բոք, ԹԵՂԵԿ), որու մասերն 1) պիլը, 2) գլուխը
և 3) ձկնեղ (վերջինս երկաթէ) նկար V Զ.)

Ա—ԿՈՒՆ (նկար V Դ, Ե.) բուրդ մանելու քարմանի սղնական
փոքր զարնիք մի:

Մ—ԿՈՒՆ առն բանը՝ կարծէ 20—30 զուգուշ:

Զ—ԿՈՒՆ առն բանը՝ 40—50 զուգուշ (սեւ Բ—Կ):

Կ—ԿՈՒՆ, հաջը բացանող գլան, անվարձ:

Աք— (հայի) 1. կող. 2. ծաղովի:

*) Թերեւս որոս նմանութեամբ բերանը (մարդոց) կանուանեն իրե՛մ,
այ կը Թուի թէ տառքերի արմատն է:

Բ. Դարբիններ.

Հեղանուր դառարի մէջ կը գտնուին 4—5 դարբիններ, որոնցից ստորին կարգի առարկաներ պատրաստողները կը շինեն և կը կարգանեն հետեւեալ երկաթէ գործիքները: Իւրաքանչիւրի դիմացը կը նշանագուի իւր շինութեան փառքը:

Փոքր և մեծ միներ, որոնցից վերջինները կ'որ դուռն ու. հնաւով կը կոչուին իւլ-Մի. 20—30 փարայ=4.5 կոպ.—6.4 կոպ.:

Ծիծե—(բարձանի), (նկար V. Զ. 3) 10 փարայ=2—3 կոպ.

Նիւ 20 փարայ=4.5 կոպ.

Նուլ (ստամանի լուսնաձև պայտեր), միներով միասին ամբացնելու համար կ'օշկիի վրայ 1 զուրուշ=8.6 կոպ.

Աւ (նկար V. Ը) խոտի կամ ցորենի խութը քաշելու գործիք, որու պոչը փայտ կը լինի, միայն շինելը 2 1/2 զուրուշ 2 1/2 կոպէի, երկաթի գնով 5 զուրուշ=43 կոպ.

Գիւլու խիւ (կոտրանք անագով կպցնել), որ կը կատարուի այսպէս.—անուշադրի մանրուկը կը դնէ կոտրանի վրայ, ապա հրաշէկ զարժուցած աւանի գործիքը կը բռնէ անագին և, հալանք վերցնելով կը բռնէ անուշադրին, որանք նախ կը լուծուին, ապա սառելով կամրանան և կամրացնեն կոտրանքը. մէկ լէհմը կարժէ 1/2—1 զուրուշ=4.3 կոպ.—8.6 կ.:

9. Ալուլ—ՍՐԵՅԵԱ (գտնեփփի կամ զալիշի), կարժէ 1/2 զուրուշ=4.3 կոպ. (նկար V. ԻԳ.).

10. Գալի Զուլ. 2 զուրուշ=17.2 կոպ.

11. Դուլ կամ Զուլ (նկար V. Գ.) որու կոթը կը պատրաստուի անասնոց եղջիւրից:

Մեծ կամ գլխաւոր դարբինները կը շինեն

1. Աւլու (նկար V. Ե.)—մանկագ. 5 զ.—43 կ.

2. Աւլու (մեծ մանկան), 7 զ.—60, 3 կ.

3. Գիւլու, որու մասերն են փայտէ պոչը կամ Գիւլու, բերան, 4Բ. Գ—Ը և Զ. (Վերջի մասը պոչի կողմից զերանգիւն երկար գործածուելուց մաշուելով կը կոչուի Զուլ (գտնե Զուլ ազգի անհատներու նման բարակ). 17—20 զգը.

4. Զուլ (նկար VI. Բ.) փայտ քաղելու (կտրելու) գործիք 5 զ.—43 կոպէի

5. Զուլ 5 զ. 43 կոպ.

6. Զուլ 1 զ.—8.6 կոպ.

7. Զուլ 8 զ.—68.8 կոպ.

8. Զուլ (առաջինից մեծ) 20 զ.—1 ա. 72 կոպ.

9. Եւրոպ (տախտակ հարթոյ գործիքը) *) որուն մի քանի տեսակները կան, եւլան (տախտակի եզրը քերող), Դիւլան (փայտի միայն մէջը տաշող, քերող) Կլան Կլան (ձկնատամ) որ ծալքը փոքրիկ տամներ ունենալով, երբ տախտակը քերէ՝ ետեւ տամներու թուով փայտիներ կառաքանէ, մէկ ունի կարծէ 5 դ.—43 կ.

10. Կլան (դիւլի) 25—30 դ.—2 ա. 15 կոպ.—2 ա. 58 կ.

11. Կլան (տես արտ.)—20 դ.—1 ա. 72 կոպ.

12. Կլան Կլան (տախտակ ծալքին երկաթ աւելացնել) 4—5 դուրուշ—34.4 կոպ.—43 կոպ.

13. Կլան Կլան (տես դուրուշ) 80 դուրուշ—6 ա. 88 կոպ.

14. Կլան Կլան (տես դուրուշ) 20 դուրուշ—1 ա. 72 կոպ.

15. Կլան (տես դուրուշ) 18 դուրուշ—1 ա. 55 կոպ.

16. Կլան Կլան (տես Կլան) 70 դուրուշ—6 ա...

17. Կլան Կլան (Կլան) 5 դուրուշ—43 կոպ.

18. Կլան Կլան (Կլան) 1—2 դուրուշ—8.6 կ.—17. 2 կ.

19. Կլան 2 1/2, դուրուշ—21.5 կոպ.

20. Կլան (երկու ակիւշ շղթայով մէկ մէկու կապում) 5 դուրուշ 4 կոպ.

21. Կլան Կլան (յարկերով) թունդրի փայ զնելու երկաթ. որու փայ ամաններ կը շարունակեն, 10 դուրուշ—56 կոպ.

22. Կլան Կլան—յարկաւոր քերելու թափաւոր փոքր երկաթ. 1/2, դուրուշ—4.3 կոպ.

23. Կլան, որու միան քամակի եման Կլան սուր կողմը կը կտրուի Կլան } դարբնի համար պիտանի
Կլան Կլան կտրուի Կլան } գործիքներ:

24. Կլան—մեծ կտան

Եւրոպ (limb), քարթիկ (փոքր խարտոց), Կլան (մեծ խարտոց), արտ. և դարբնի Կլան կամ Կլան կտրուան երկաթէ գործիքները դրոյն կառաքան.

Կ. պատարոյ (քան) և ուսում պատշարողները կը շինեն գիւղական ամէն կարգի շինութիւնները (տես Կլան) և օրական փարձ կտան 5—10 դուրուշ (43 կոպ.—86 կոպ.). Սոցա գործիքներն են.

1. Կլան (երկար թիւ) պատի ուղղութեամբ բռնելու համար արտ. և առաջ չարձանայ. 2. Կլան Կլան (truelle de maçon). 3. Կլան Կլան—կապարալար

Կլանի մէջ կը գտնուեն նաև փանք, եկեղեցի, պարիսպ, կամուրջ և այլ արտաւոր քարերով շինուելիք շինութեանց վարպետ-

*) Մեզան եթէ ապրանքանից մեծ լինի կը կտրուի Կլան (տախտակը):

ներ, որոնք — անուամբ լայտեր են ժողովրդին, և այս կարգի շինութիւնները կառուցանելու համար առանձին տակարարութիւն կը լինի ուսանելու և ժողովրդի մէջ:

Գ. բռնամեր. ներքին Բուլանըխայ (Կիզ գիւղի) բրուտները տեղացիներն են, իսկ վերին Բուլանըխայ համար Բաղէշի մօտ գտնուող Խուլդիք գիւղացի բրուտներից կը հրաւիրուեն, որոնք գաւառի մէջ գտնուած կաւերից կը պատրաստեն հետեւեալ ամանները.

1. Խոփ շուք խմելու փաշք աման:
  2. Խոփ-բայ—երկարամեկ՝ քաշափ բարձրութեամբ շուք խմելու աման:
  3. Խոփ կամ ափնիկ—թղալափ բարձրութեամբ մէկ կանթով շուք խմելու աման. այս երեք փաշք ամանները միասին՝ ժողովրդական բարբառով կը կոչուին Էշ-Գի: Բրուտը սոցա Կամար առանձին վարձք լաւներ, այլ մեծ ամաններըս վրայ Կաշելուով կը ծախուեն:
  4. Բուշ—կէտան նման փաշք աման, մէկ կանթով, 4 հատը $\frac{1}{2}$ արքունի կոտ *) ցարեն կարծէ:
  5. Կուլ-Է Բուշ (շանիթ). նոյն գնով կը ծախուի:
  6. Բէհ-Է—փաշք փաշք, որս կեկորդը խուլ կը թողնեն և փաշքիկ ծախից կը թանան որ շուրջ բոլորացնեն (նոյն գնով):
  7. Խուլի.—փաշքի բարձրութեամբ՝ բայց գլխէ դուրս լայն թողնուած և առանց կանթի, (նոյն գնով):
  8. Կուլի.—մեծ խեղդիկ և մէկ կանթով, 2 հատը $\frac{1}{2}$ կոտ ցարեն:
  9. Խոփ. իսկ նման փաշքի՝ բայց գրեթէ մէկ արշին բարձրութեամբ, 1 հատը $\frac{1}{2}$ կոտ ցարեն:
  10. Կի Խոփ.—կէտան կէտ մեծութեամբ, 2 հատը $\frac{1}{2}$ կոտ ցարեն:
  11. Եշ Խոփ.—բերանը առփակ և տակարան կէտան մեծութեամբ: (նոյն գնով):
  12. Խուլ.—2-3 $\frac{1}{2}$ արշին բարձրութեամբ՝ լայնափոր, նեղ աւելով և առկից քիչ լայն բերան ու շրթունք ունեցող աման, գինը մէկ մեծ կարասի՝ 6 $\frac{1}{2}$ —6 $\frac{1}{2}$ կոտ ցարեն:
  13. Զիւլառ.—առաջինի կէտ մեծութեամբ և կէտ գնով:
  14. Խուլ յոփ.—կեկարսի կէտ մեծութեամբ և կէտ գնով:
  15. Ժ-Է
  16. Խուլ Բէհ
  17. Կուլ Բէհ
- } Խուլ յոփի քիչ փաշք և մէկ մէկից տակուիկ մի տարբեր Խուլիներ, որոնց խաւքանելուի գինը $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ կոտ ցարեն է:
18. Կուլ-Է (նաեւ Կուլ ըստ ամանց) գրեթէ հաւասար բարձրութեամբ և լայնութեամբ, երկու կանթով աման (առն լուկեր) կերակուր եփելու աման, բայց սա գրեց կառուցուի. բրուտները լցիտեն պատրաստի:
  19. Միսի.—պուտակից բարձր և երկարամեկ՝ երկու կէտնով աման, գինը՝ $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ կոտ ցարեն:
  20. Խուլ լայնափոր և հաստ ճեփիկ.
  21. Խոփ-Է կարասանման ճեփիկ.
- } $\frac{1}{2}$ —1 կոտ ցարեն:
22. Ժ-ԷԷ.—փաշքիկ պուտակ (կէտիկ), սա ևս գրեց կառուցուի:
  23. Խոփ (թերեւ Խուլ-Է) փաշքիկ Ժ-ԷԷ, որով իւր կը Կաշեն:

*) Այսուհետեւ միայն խուլ կը լինենք առանց արանի բաւի:

24. Ժեթի.—մեծ ախլ, պուտուկի կամ ծափիկի մեզի:
 25. Ժեթ (Յեթ).— ուխտի մեծութեամբ՝ բայց մէկ կ'ընտելի և տարբեր
 մեզի գիտեալեան մեան, Յեթ ¹/₂, կոտ ցորեն:
 26. Ժեթի.—հուս (հուս) ունեցող քիտց (նայն գնով):
 27. Ժեթ (տան).—շահաւ, խեցեղէն պեռի, քեղան. 4 հատը ¹/₂, կոտ
 ցորեն:

28. Ժեթի.—մեծ քառալ:
 29. Ժեթ (քրդ.).—այսինքն՝ տեղաւոր. ճիշտ քառալի նման միայն մէջ
 տեղը մի կուէ ցից կը շինուի, ապքը դրան գնելու համար:
 30. Ժեթ.
 31. Ժեթի.—պղտիկ տաշտ.
 32. Եւթ.—խնաց, որով մաշտն կը հարկն իւր հանելու համար (նկ.)

VI. Դ. 1) Եթի.—6 ¹/₂, կոտ.

33. Գեթ (քրդ.) յեթ.

34. Գեթ

35. Գեթ

} փաթիկ մանկներ, մէջը տաւուք, փող տնկու:

Փայտեղէն մանկներ

36. Գեթ.

37. Եթի.—մեծ գդալ.

38. Եթի.—մեծ լսիկ.

39. Եթի (հագի կտակի նման).

40. Գեթ.—մեծ և խոր կտակ.

41. Գեթ.— մեծ և բացամե Գեթ.

42. Եթի Գեթ՝

43. Եթի, փայտե գոյլ.

} բարբը գրեց կտաւային.

Եթի երկարամե մանկներու միայն զիցը կտորուի՝ տանը կը կտուի
 Գեթի, եթի զիցը և փորի կեղը գնալ և մնալ միայն ուրք՝ կը կտուի նա *):

Ե. Սափիյ (բարբաքներ). Եւրաքանցիւր գիւղի մէջ կը գտնուեն
 մէկ երկու սափիկներ, որոնցից շատերը շատ տեղաման մեծի էլ լու-
 նին և զանազակ կը քերթեն մարդոց գլուխն ու երեսները, և փարձք
 կտանան տարին մէկ մարդուն՝ տերման գլուխ: մէկ գիւղական կոտ
 ցորեն (¹/₂-ը արքունի կոտի, կամ 4 սխալ—12 ֆունտի), այսինքն՝
 մէկ մարդու համար՝ 1 գ. կոտ զարնցան, 1 կոտ աշնցան, 1 կոտ գա-
 ռի, 1 կոտ. կտաւատ... Բայց ընդհանրապէս սափիկները լիովին ընեն
 փարձաւորութիւն տալու համար: Հաստատուած իրաւունքով և երբեմն
 այս իրաւունքի փոխարէնը՝ յան, յոր, յո ևայլն վճարելով բաւական
 նախաժեշտ կտան: Մի քանի տեղեր կ'ըլլ փայլ տերման գլուխ մէկ
 գ. կոտ ցորեն կտուի:

Զ. Քոպան մանկներ. Եւս արհեստավորները լեթի, քեթի
 և տաւարներու պոյի-մագից կը պատրաստեն՝

*) Պէտքովն մանկներու տնակները քրդերն կամ տանկերն զի-
 նելով գնաց կտանեն:

1. Ս-կրիշ՝ լծան առնալից լծան առաքներու գլխին կապելու համար.

2. Կանանկից՝ կապեր, անասունները կապուելու համար.

3. Լըրուշ (սևն արքո և հրեմ).

4. Մ-սեմ՝ ժաղից և կանանկից. ջորենի, խաթ... բարդերը սալի գրայ կապելու համար: Սաքա ունին իրենց առանձին հիմունները գերազրույ առաքիաները պատրաստելու համար:

Է. Փիմալիմեր (Հնախարհաց). Սաքա կը կարկատեն հին արեխներ և սանամաններ ստանալով 1—1¹/₂ զուրուշ, և կը պատրաստեն բշտու արեխներ—1—2 զուրուշ (8,6 կուպ.—12,9, կուպ.—17,2 կուպ.):

Մի քանի արհեստներ գիւղացին իրեն համար կը սովորի և իր քի միջոց շահագործութեան շնորհիւ նորա համար. օրինակ՝

1. Լուրուշ կամ իմ լուրուշ (արեխ), որ շնորհաբարգուտ կաշուց կը պատրաստեն:

2. Ներքեմ արիւ.—Որպէս զի սանամանը ձմեռուայ տի ու չննիկին թրջուելով չուտի, իմ կաշին կը ներկեն կաղթփոզ, աղբասաղթ, գիտարով և նոսն կնկուղ, որով սանամանը կարժիլ կապուտ գոյն ստանալով կը լըրուշ և թրջուլթիներ լծեն:

3. Դիւրուշ լըրուշ.—Կաշին երբ լըրուշ (սևն ներքեն՝ ազազ կամ ազազոց) գրին և լա փափկացաւ. ժաղերը գրայից կը քերեն և կեպեն ճմուռ (արարել) ձեռքով՝ կամ փայտի և սուր երկաթէ գործիքներու վրայ երկար բարակ քանդակ, երբ քաւական ներմակցաւ. Լուր երեւի մէջ կը քանեն և կեպեն նորից ճմուռ, ապա կը պատրաստեն բշտու լըրուշներ, Ժ-Յր (սևն արքո) լըրներ, իւրեմի լըրներ ևայլն:

Փ-Լը երկու կտոր երկարամե կաշիներ ուղարկով կը շինուի, և գրեաւորաբար սորոք քաշելու համար կը գործածուի, իսկ արիւր՝ փոկի գերն առած երկու կաշիները որ կարուած լին մկմկից, ոչ թէ ուղարկով՝ ալլ սափամե իրարու վրայ կը ծալուի և սալի համար կը ծառայիցեն. խառազանը նայնպէս փոկի նման՝ քայց երեք բարակ և ուղարն առաստաններէ կը շինուի, գերնի գրուիւր ոգակ մի կը պատրաստուի որ կը կոչուի լուշ, ներքեն գլխից ուրիշ կտոր մի կաշի կաւեղացուի՝ որ կանուանուի շիփ, իսկ ուղար կաշու միջոցով խաղկեկից կախով փախը և քարակ կտոր առաստանը՝ լըրուշ:

Տրեխներն ունեն կանուելու ժամերը.—Էթ, լըրուշ և Ժ, այն ժամերը՝ որոնց մէջ առաստաններ կանցկացեն արեւը ստաց վրայ ածբացնելու համար՝ կը կոչուեն Ժ-Էթ *):

Դ-Էթ և Ժ-Էթ (աւփրա), այնքի, ուխտի՝ երբեմն ևս երեքի կամ արջուի ածբոյց ժորթը ազազ գնելով և Էթ-Էթ կը պատրաստեն. առաջինը երկրագործները գրանին կապելով կը գործածեն, իսկ երկրորդը հացի սնցանի տակ կը փռուի: Կամ ժորթիք առանց գրելու կը լանձնեն Էրրուիլուս (չիգան, բաշա). շինել սալու համար Լու, արեւ, Ժ-Էթ և սաքա կոչուած

*) Երբ արեւը ծագուի և մի կտոր կաշի գնեն մէջը առանց կարելու, այդ կտորը կանուանեն արքա, իսկ երբ արեւի ծագիւրը առաստաններով կարկատուի կամ իրարու վրայ քաշուի՝ կը կոչուի Էթ-Էթ և սաքա նմանութեամբ ծաղկատարն կը կոչուի Էթ-Էթ:

մաղերը. (մերու օդի մաղերից պատրաստած մաղերն են կը կոչուեն մաղեմաղ):

Լանբու աղբամբօթին ևս կանայք օգիւրի մէջ ձգելով կը փափկացնեն և կը պատրաստեն հալի ալաց զեղ (ժաբեր) ածելու համար:

Ը. Անամարթի (Քարար). Քարար կը կոչուեն անամարթեմբը, որանք գլխաւորապէս անանոց և ժողովոց կուտան անդամները կը կապեն, անասուններ կը կռեն (մաղել, կուտ):

Եզն ու ոյխարը կը կրտեն ձուերը որոնելով և քշելով դէպի վեր՝ կաշու տակը, և յետոյ թելով ամուր կը կապեն վաշ չզալու համար, խկ գոմէշներուն՝ անորձիքի կաշին հասու ածելով բանալուց յետոյ. հրաշէկ երկաթով ջղերը խարելով կը կապեն և պորներու մէջ կանեն ձկնով խարկած ալիւր:

Կարամը լափք համար՝ տես «հիանդութեանց» բաժինը:

Թ. Յալխակներ.—որունք միայն բրդեղէն թելեր կը գործեն՝ 1 աշին զործուածքին ստանալով $\frac{1}{4}$ զուրուշ կամ մէկ գիւղական կտա ցործն:

Թ. Բիթակներ (Կէքիմ). Բաշի գիւղական Կէքիմ պատաներից, կան այլ մարդիկ՝ որանք Կէքիմութիւն կանեն և փարձերնին սահաբութեամբ կորոշեն. 30—40 որ մէկ հիւանդ խնամող բժիշկը կտանայ շատ շատ մի եւ, մի կով, կամ 100—200 զուրուշ (8 ա. 66 կող.—17 ա. 20 կող.):

ԺԱ. Ողկաւորներ (Մեխանանիք). Այդի լուենալով գինեգործութիւնը անձանթ է Բուլանդիցոց, միայն ու կը պատրաստուի Ե՛ւէիւուրիչ նիթերից օդի քաշել չգիտեն, կը պատմեն միայն, որ մի քանի տարի առաջ Աոփ գիւղացի Աւետիսեան Ռէս Ղազարը, արմատի վրայ ձմերուկներ ծակելով՝ մէջը մեղր կանէր և կը թողնէր մնալ ալնքան ժամանակ, մինչև որ մեղրը ձմերուկի միջուկը լուծելով թորովին հեղուկ դարձնէր, ապա այս հեղուկը սոփրական կերպով (լամիլի նման) պղնձի մէջ լցելով կը շոգեխցնէր (քաշել) և կտանար առաջնակարգ Լափի Ողու հոխան կամ 400 դրամը Բուլանդիայ մէջ կարժէ 4—5 զուրուշ=34.4 կող.—43 կող.:

Դրոյի կուզան Կիփի Երսիկ (Թաղիք պատրաստողներ) ԳԵՐԱԿԻ (նալխեղ) և այլն:

Նիսա ցանցառ թուով կը գտնուեն ԳԵՐԿԻ, որանք գաւառի մէջ գտնուած փայտերի անասունները՝ փայտերի ոյխար և այն, արջ, գառ, աղուէս, ջրջուս կամ կուղբ և այլն կորտան և մորթիքը կը նախեն քաղաքացոց փայ:

Դալը աւանարակ կորացուի ձմեռ ժամանակ ալապէս. կենդանին կալածող միւսարները նախ մէկ կողքի վրայ ընկած հանդիւթաց բաւական ժամանակ կերթան ուր որ դալը կը ձգտի հեռանալ. որովհետեւ անասունը երկիւղեց շարունակ ստիպուած է նաեւ զինք

հաղածներուն, պարանոցի ջգերը կը փայտանան մէկ կողմի վրայ երկար նայելուց, ապա միտորները կանցնեն միւս կողմը, և գիտնալով որ այլեւս զայլը չէ կարող առաջուայ նման պարանոցը դարձնել զէպի բերնը, կը մտնեն և թթի վրայ թեթև ևարած մի տալով վայր կը գլորեն: Ախտերները բռնելով փայտ մի կանցիկացնեն բերանը՝ որ կը կապուի ամուր գազաթի վրայ, ապա միւս վրայ դռն ողջ ողջ դիպը կը բերն և երկանաքար մի շղթայով վերջ կախելով շնկրուն խեղդել կուտան և կը զուարճանան:

Ոչ իբրև շահագործութեան միջոց, այլ ընտանեկան պէտքը լրացնելու համար կը սովորեն 1. Խով գործել, որու ամենափոքրը կը կոչուի Խով (թունդրի փոշին թափելու համար), միջակ մեծութիւն ունեցողը՝ Խով և ամենամեծը՝ Խով (սպիտակ) *): 2. Խու (խտր, վերախտ), որ կը պատրաստուի շէշ և Խուի: 3. Յիթի (չամբիւղ) - իբրև աթոռ, նստարան և Բ) ձիթհանքերու մէջ կառուարի փոխիկը անելու և նզմելու համար:

Սորանցով գրեթէ կը վերջանան Քուրանդիցոց (այս մարդոց) արհեստները, նոքա՝ որոնք վերոգրեալ արհեստները չգիտեն կամ հոգատէրեր չեն, կը պարապին Էլու-Բու-Բ:

Զուս Էլուի կը վարձուեն 30—40 զուրուշով (2 ա. 53 կոպ.— 3 ա. 44 կ.) և մէկ Էլուի — Էլուի 22—23—1 ա. 89 կ.—1 ա. 97 կոպ. արժողութեամբ: Ըյս մշակները կը ծառային մօտ երեք ամիս ժամանակ:

Անան մշակները կը վարձուեն 10—12 (Քուրանդիւայ) չիլայ ցորենով (44 պուլ—54 պ.), 5—6 արքունի կօտ ցորեն ևս ցանել կուտան՝ որից կառացուի մօտաւորապէս 30 արքունի կօտ ցորեն, բացի այս վարձքից անան մշակները կտանան նաև մի զոյգ գուրաց, մի շապիկ և մի փոխան մէկ Էլ (զլլաւ փաթաթոց) և մէկ Էլ (կարհկն կապա), ծառայութեան միջոցը կը տեւէ զարնան սկզբներէն մինչև ս. Յակոբայ կամ նախքան ողի պահաց շարաթը:

Էլու-Էլու կը վարձուեն 5—6 (Քուրանդիւայ) չիլայ ցորենով և նոյնչափ հանդերձներով շտապութեան ժամանակամիջոցը կսկսի զարնան սկզբներէն և կը վերջանայ Սիւ-Էլ կամ Էլու-Էլու շարաթապահին:

Ըյն մշակները՝ որոնց ծառայութեան սկիզբը կսկսի Փաղոցից (հուն) և կը վերջանայ կալուարի հետ՝ կը կոչուին Քաղոց:

Ձեռագործութիւն կանանց, կիսն աւելեալաւորներ. Գիւղացի կնոջ ձեռագործները կը պատրաստուին զլլաւորաքար Էլու Էլու, Էլու և

*) Բախու (Բախու, հաց թեփելու համար ունենից կուտան գործիչ) և Բուիլ (այս, հացման) կառացուին ցիգաններէն:

Բոլոր մանածներին: Մանած կը պատրաստուի տղան և օգնական —
 Լաւրէ բուրդը մանելուց յետոյ մասներու վրայ արած փաթոյթը՝ որ
 կը կոչուի Բաթա, հետզհետէ մեծացնելով կը շինեն յօի:

Սնկիները կամ Բա իւր Կարմիր տալուց յետոյ կը ներկեն:
 Ո՛րանցից կտտանայ զիւզացի կնիւր զանազան գոյնի մանածը.— հետե-
 ւեալ պարզ միջոցներով՝ զորս կրնձենէ, իրեն չըջապատող բնութիւնը:

1. Թաթ գոյն ստանալու համար հարկաւոր է բաւել Բարդ, աշ-
 տիւքն ամանի մէջ անել Բա (մարդու կամ կնոջ), Կարմիր Երկու և Լա-
 խուած ներքի խաւոր, և մի քանի որ ջրով պահելուց յետոյ, մանա-
 ծը գնել մէջը որոշ օրերով:

2. Կարմիր գոյն ունենալու համար, մանածը շաքարէ կեռացնեն և
 չորացնելուց յետոյ Երկու խաւոր միասին լաւ կը խաշեն և կտա-
 նան տեղի ու Բարդը գոյնի մանածներ:

3. Կապու գոյն ունենալու համար գեղին մանածը պէտք է թա-
 թախել Զաւի Կարմիր Բա:

4. Կարմիր գոյնը կարելի է ստանալ՝ մանածը նախ չապ ջրով և
 ապա յետոյ մանածը Զաւի և Բա զրան ցանկելով և լաւ խաշելով:

5. Կարմիր Երկու (Թուրք կարմիրը) ունենալու համար մանածը մի
 քանի ժամ կըսպրի մէջ կրկնեն, յետոյ ետ Զա (եօթն անգամ) լու-
 նալով՝ Երկու (բացարձակ գոյնով մի քաջ է) և Զաւի Երկու (կարմիր
 ներքի) կը ներկեն:

Որ մաքոց նանդերմեքու կար ու մեք:

1. Զաւի.— տղա երկայնութիւնը ուտեցից մինչև ոտաց նաները
 կիջնէ. նիւթը կընտրուի մեծ մասամբ Բաղէշ պատրաստուած հաստ ու
 բարակ՝ կամ ամերիկեան կտաններէց. կտաւը իրանի լայնութեամբ կը
 ծալուի և վերջիցեալ երկայնութեամբ կը կտրուի (բաժ, հասակ). վե-
 ռակի կողմը լուսնաման՝ միաստով կը պորեն (պօր հանել) և կը ճղեն
 Զաւի (օձիւք) մինչև պորտի վերև. յետոյ կը կտրեն Զաւի, Զաւի (ա-
 նութի տակի կտորը) Զաւի (խալաւիտի վարի բարակ կտորը), Զաւի և
 Զաւի: Որովհետև չապի թւերը փնջել չգիտեն (բիւզմա) իւրա-
 քանիցս թւի ծալքը մէկ մէկ Զաւի կը կշեն մեծաց վրայ կապելու հա-
 մար. որոնք կը կոչուին Զաւի, որ քողերէնէ Զաւի (նոյն բանը) բա-
 ուի հալացի մէկ է:

Զապի վրջը սփորաբար երկու տակ կը լինի և կը նախշուի
 Զաւի և Զաւի թիւներով (երեսասարգներուն). փողպատի երկու կողմը
 նոյնպէս կարմիր թիւներով գուգահեռական օղղուութեամբ նախշեր կամ

*) Զաւի առնուած կտաւը ճերմակացնելու համար, 1-2 օր կենդանի-
 ներու թրիքի մէջ դրած կը պահեն՝ որ բաւական կապիտակացնէ, և կանուա-
 նեն խոտ Զաւի:

գնոր կը շինեն, իսկ հուճիկները՝ մանուակ կանանց, մետաքսէ թելերով բաւական նրբութեամբ կը պատրաստեն (նախշի) և ծայրերից ԳԻՔԻ (ձուլ, փրակիկ) կը կաշեն:

Թէ չապկի և թէ միւս հանդերձներու վրայ գնացած կարելու անուններն են՝ ԳԻՔԻ, ԻԼԻՔԻ, ՇԻՒ, ԻՄԽ, բոլորն կար և խճիպ (խճպիկ, հանդերձի կարուած ծայրը ոլորել, ներսը դարձնել՝ նորից կարելու համար):

2. ԹԽԻՐ (փոխան). կը պատրաստուի Բաղէշի կտակից. երկայնութիւնը գօտեկապէ ներքեւից կսկսի և մինչև ձախ կիջնէ. կը տալը հարկաւոր լայնութեամբ կը ծալուի և ասպակի նման կը կաբուի. ասպակը նորից երկու ասկ կը ծալեն և ներքեւի կողմէն ննդ բռնելով ձկրատով կը կարեն հնոցհետէ լայն թողնելով վերեւի կողմը. այս կերպով մեռք բերուած եռանկիւնի կտորը որ կը կոչուի ԲԻՐԻ 3-Ի, վերեւ ներքեւ դարձնելով (լայն կողմը վերեւ՝ իսկ ննդ կողմը ներքեւ) կը կաշեն ասպակի վրայ և կունենան փարսիք կամ փոխանը: Կողքերը՝ երկու կողմից, բացուածքներ կը թողնեն ԶԲ անունով, վերեւի մասը երկու մաս լայնութեամբ ծալած կը կարեն և կանուանեն ԻԼԻՔԻՔԻ, որքա միջովը կանցնի ԻԼԻՔԻՔԻ որ փոխանը կը փնջէ մարմնոյ վրայ: Բոլրէ կամ ասուէ չափսերնրու խոնդանադարձները ուրիշ կտորից պատրաստուելով կը կոչուին ԻԼԻ և ոչ ԻԼԻԼ ԳԻՔԻ:

3. ԵՆՃԻ (բոլրէ կամ ասուէ) միւնայն կտորները ու անունները ունի և գրեթէ նոյն մեծով կը կարուի ու կը կարուի ինչպէս չափեր:

4. ԱԻԲԻ (պարեգօտ, կապալ).—այս հանդերձը երկու տեսակ նիւթերից կը պատրաստուի, զուրաբ ընկած կտորը՝ որ կոչուի ԻԼԻ՝ կը լինի Բաղէշի ՇԻՒ (կարմիր կտաւ), և զանազան մանաւանջ կոչուած նիւթերը. իսկ ներսը մնացած կտորը՝ որ կանուանուի ԽԽԻ՝ առ հասարակ Բաղէշի կտաւ: Երկայնութիւնը ուտերից կսկսի և, մինչև ճրնկները կիջնէ. առաջի կողմը՝ փողպատը վերեւից ներքեւ բաց կը թողնուի. և թև բերանները 1/2, արշին երկայնութեամբ կապոյտ կտաւ կը կարուի անպատճառ ԻԻԻ (կապարիկ) անունով:

5. ԻՒՄ (ԲՅՐԻՔ, կարն անթարի), կը շինուի գլխաւորաբար մանուակ երեսից և կտաւէ աստաւից, երկայնութիւնը ուտերից կսկսի և մինչև աղլապլուխները կիջնէ. Անթարու նման կը կարուի և կը կարուի:

6. ԵՂԻ (ԵՂԷՔ, բանկանակ). անթև ԻՒՄ, նիւթերը կտրուեն գլխաւորաբար մանուակից և մետաքսեղէնից (երեսի համար) և կտաւից (աստաւի համար). երկայնութիւնը կսկսի ուտերից և մինչև գօտեկապէ կիջնէ. Փողպատներից մէկի վրայ կը շարուին գլխէկտուխ կանակներ և միւս կողմը՝ ԳԻՔԻ (զայթանից):

7. Աւթ (կարմիրն պինդակ), որու ետեի նիւթը կը լինի շտի (աստի) և աստաթին՝ լիւս՝ կամ կապուտ կտու՝ երկայնութիւնը երեք չափ:

8. Լգաւոյ.—երեսը և աստաթը միայն սպիտակ կտուից կարուած ապրիան կը կոչուի շտաւ, որու աստաթի և երեսի մէջը բամբակ կը զրուի և իրար կարող զննելով կարեր տալով բշտիկի նման ուռայցներ կը գոյանայ. այս է Բւթաւ կարը:

Գիրգայի կնոք մեռ չափ մեծն ու կարուած այդ մարդոց հանգերմները սոքա են, սոցանով կը լրանայ գրեթէ և հանգերմներու թիւը. մնացածն — (պաշտաւ), լուխա չարժար կայն կը պատրաստեն գերմակները:

Կանանց հանգերմներու կտր ու մեր.

1. Աղտով շտի.—այդ մարդոց չափի նման կը մեծուի ու կարուի. նիւթը կընարուի Բաղէշի և Լանքիքեան կտուից, երկայնութիւնը՝ մինչև ծնկները:

2. Կարիւր շտի.—նիւթը կընարուի Բաղէշի շիլայից (կարմիր կտու), նախնիքներէն մնացած ճիւղերի կտորից կարմիր շապիկներ ևս կը տեւտուին մեծ ոչափ տներու մէջ. երկայնութիւնը մինչև հաները կնիքէ, և սորա՝ ինչպէս և բոլոր անթարիներու փէշեր ու ճաշերը, աստաթի կողմից. 1 փերշով լայնութեամբ կապուտ կտորներ կը կարուեն արջի անունով (թերևս ղիթ՝ տանկախան բառը, որ կը նշանակէ շտ, երէց): Կար ու մեր այդ ու կին մարդոց ապրիան շապիկներու նման:

3. Անթաթ.—երեսի նիւթը՝ մանուսայ, Գաթի, Գուի, Կաթի կայն. աստաթը՝ անպատմաւ շիլայ կտու, երկայնութիւնը՝ ուտերի, սկսած մինչև հաները:

4. Թւալ.—հանգերմներու թեւերը զուտ պաշելու համար մի ճաշը Կաթի և միւս ճաշը խոնջանի և խոնջանգարմի նման կարուած ու փնջուած առարակի մի է, ձառ կէս արջին երկայնութեամբ:

Կանանց հանգերմները կը լրացնեն Գաթալ, Դաթալ, որոնց մասին փերս գրուեցաւ և՝

5. Դաթալ.—նիւթը ասուից. մեր ֆարաշայի նման, բայց ոչ այնքան լայն և իրար անցնող փողպատներով, երկայնութիւնը ուտերից մինչև ձառը կամ Գաթալ. փողպատներն ու փէշերը կապւոտն *) զաշթաններ կարած:

Դալմայ հանգերմը կը պատրաստեն գերմակները. հանգերմը կը կոչուի Կաթ և շտ, եթէ միայն տուն և հարսանիքի օրերուն հագնեն:

*) Ուրիշի նմանութեամբ արծաթէ կամ պղնձէ թերթ:

Գանձանեմն Դ-ն էլ հալաւ. ամենաւեր հազածը՝ 27-ը, հին հալաւը կը կոչուի եթ, եթիլ, թթ, ամբ հալան:

Handwritten: *verf. b. 10. 11. 18. 19.*

1. Առաջ կամ առաջ (կաշի խաղախաղաբեւոյ միջոց). աղաղոցը երկու կերպ կը լինի. ա) ամանի մէջ կաննն բաւական քանակութեամբ աւելի քան, բ) առաջ կաշին կը զննն այս հետեւի մէջ 4—5 օր, որ լաւ կը փափկանայ, թէեւ անախտօր հոտ կարմակէ. հետեւ (պատաստուելուց) յետոյ, զուրա կը հաննն կաշին և շուտով կսկսեն քերել մազերը, և նման ձեւերով կամ տրորել առ քերակի կամ փայտի վրայ մինչև ներմակելը (մնացած զործողութիւնը տես զգրութիւն տրեխ: պատաստելու մասին): բ) Կաշին առանց աղաղոց զննելու՝ լաւ կը քերեն մազերը և մոտո երեսի վրայ սղան (մանրած, լոտած) շալցանելով՝ նպաստ կը զննն քարի տակ 1—2 օր, որ լաւ կը փափկանայ, յետոյ կսկսեն սովորական կերպով նման և տրորել մինչև ներմակալը. Պերքին կերպ կը խաղախաղաբեւոյ միայն տրեխներ, իսկ աղաղոցով գոյնաւոր, — գոյնաւոր, գոյնաւոր, կապի, կապի, խաղա...

2. Սազուն երեխրը.—Սազուն պարարաստելու համար հարկաւոր է ունենալ բորակ. Կէ և Դձ (նարայ, ոչխարի պոչի խզը). կիւր որ (բրդ.) կը կոչեն պը, նախ կաշեմն և ջրախառն ամանի մէջ պահեն ունենալու համար ԲԷ Է՛ւ, զմակը առանձին ամանոյ կը հարեն և վրան աւելացնելոյ ԹԷ՛զ ջուրը 5—6 օր, օրական 2—3 ժամ կեփեն մինչև որ բոլորովին ձերմանի, ապա կտրած ամանի հօտելու (վարի մասը, ա.բ.) մէջ լցնելոյ կուենան կաշապար կամ Խէլ տազունները. Ունենալուց խաղաղ կը կոչուի հո՛ւ:

Արեւմտեան տապանի մէջ կը ձգեն տեղի ծաղիկ և սերմ, լաւ փրփուր տալու և հետ աւնենալու համար:

Պէտք է ասել որ այս կերպ պատրաստումն տարօրէր բաւ կը յարկէ ներմակեղէնը, միայն դմակի ածախաբո՛ւ հոտը կը մնայ մէջը, որ լին կարող բարոյութիւն վերջացնել:

Սապոն եփող կանաչը փարձը կտտանան դարձնալ սապոն:

3. **Քուլտուր** (բարգրելն՝ առնառթ) նկար V, ա. կը պատրաստուի կարմիր ւոշի, որ նախ ժանկեղով՝ փրն կտակցանեն որոշ չափով առաջ ապա լաւ կը շագաթեն մինչև որ ւոշի (հաղը պմախ, պատրաստուել), վաղաքեղ կանէ մաս մաս պատրաստուած կուրչ (խրաքանցիւր մա-
օր կը կոչուի տ+). բարդակի հիմք կը զնէ և օրական մէկ կարգ կամ
տ+ կը շինէ, յորնաւուց յետոյ կը դրուին երկրորդ, երրորդ... զավե-
րը մինչև որ տարրական բարձրութեանը հասնի, ամենից վերջ կլիմնուին
(2) ւոշի, որ շէի լալն և զէպի յետ զարժան կը լինեն 10—15 օր լա-

չորացնելուց յետոյ տան յատակի մէջ տեղը, ուղիղ երգիքի գէտը, կը փորեն և թունդերը հորելով 1—2 օր լաւ կը թրծեն:

Թունդերն ունի չափու, իժու, իւր և իւրիւր, կաւից շինուած Ո՛ այս մէ ազուգան կը գրուի ական բերանը թունդի ներքի կողմը և, ախ (ձակ) գետնի միջով աստիճանաբար բարձրանալով տան տախտի մէջ դուրս կուտայ, որ մի կտոր շորով կը զգցեն և կանուանեն իւր չոր:

Թունդի շինութեան փարձքը կը լինի 2—3 արբունի կտա ցորեն:

4. Թարմեր.—պատ երեսով յարկ յարկ շինուած խորշեր՝ պատահակ նման, որ կը պատրաստուեն ագիտակ կաւից, տան տան լաւանները զարեկու համար:

5. Սարմեր.—փայտաշէն անդուկները կարելի է ասել հագուազիւտ են, զիւզալի կնոջ սնդուկը կը շինուի ագիտակ կաւից այս կերպ.

Ագիտակ կաւը մանրելով՝ աւաղի փոխարէն փաւ կանկալան են հալ շոր, 3—4 օր, օրական գրեթէ մէկ ժամ ստգերով շողալսելուց յետոյ, գրեթէ կը թթուանան, և ԴԻԵ՛ր վերցնելով կը շինեն անդուկը որ սովորաբար խորանարդ մէ ունի. աւաղի կողմը բացուածք մի կը թողնեն փայտէ զաւոր կախելու համար: Ամէն կին կը պատրաստէ իրեն համար հարկաւոր անդուկը:

6. Փիւղ և ալբ.—անդուկներու նման ագիտակ կաւից կը պատրաստեն յաւաքառ փեթակները և ալբի ամբարները. փեթակները քառակուսի և երկարամե են, բայց աւելի հսկայական են ալբի ամբարները. այս աւաղի կողմը երկու ձակեր կը թաղուեն, վերելիք՝ որ մեծ կը լինի, կը մտաւայ ալբիւր ներս ընդուկելու. իսկ ներքին՝ որ կը կոչուի Զոփ, ալբիւր դուրս տալու:

Ճաւար-բլղարի փեթակները՝ մեծ ձակի փոխարէն վերից բայց կը թաղուին, բայց միւնոյն կերպ մէկ մէկ Զոփ կուենան:

7. Բիւլի իւր.—այս արհեստի մէջ կանաչք ընտրել են կանանց ներքին հիւանդութիւնները:

Մեծ ծառ բոշկութեան փարձ լին աւներ, հեղու փարձքի համար. աւնողներն ևս լնլին բաներով կը բաւականանան:

8. Կեւի իւր.—Աղքատ և թշուառ կանաչք տուն ու տեղ, և ապելու ուրիշ միջոց չունենալով՝ հարուստներու տները մտաւայութեան կը մանեն Բոփ-Բոփ անելու, այսինքն՝ հաց թխելու. տարեկան փարձքը կը լինի 10—20 դարուշ, մէկ թօփ չիլայ և օրական 3—4 հաց:

III. Կարմանեմետախան.

1. Կար և նորանից ստացած օգուտները.—նորանին անասնոց աւաղին անզամ տաւած կաթը՝ որ կը կոչուի Իրի, եփելով կը պնդի

և կանուանութիւնս, մէկ երկու արից յետոյ խիտը կը փոխուի ստորական կաթիլ, որու երեսը գոյացած հում սերը կը կռուի հա, երեսած կաթիլ երես գոյացածը՝ հա:

Քանիք սեր ունենալու համար, կաթիլ եղուցած ժամանակ քիչ աղբւր կանխացնեն և հոգի աւնելով կը դարսեն իրարու վրայ. որպէս զի սերի հացերը նախ նախ դուրս գան և լաւ պահպանուին՝ ցորենի հատիկներ կը ցփնեն փաներն:

Քաղցատելով երաթ (հզնունիք) գառափ հետ, Քալանդիայ լաւ աղանութիւնը լաւ հալարապրեր, մինչդեռ առաջինի համար կը պատանեն, թէ կաթիլ երեսը այնպէս թանկը սերոյց կը դառնայ՝ որու վրայ՝ պատահեր է քանի անգամ, որ այնքի ուլը ելեր է և սերի հացը չէ փշրուել:

Երան կաթիլ մէջ եթէ քիչ հա կամ հաւա անեն, կաթիլ կը պնդի և կը լինի հաւա, անելիք հաւ կամ մածունը կը կռուի հոգի. (եթէ մախրոյ չլինի, ընտիր գեղձափայտն ևս կը մախրուէ կաթիլ, ինչպէս փորձուած է):

Մածունը ջրով փանեն ձմի մէջ և, երկու կին այս ու այն կողմ կանգնած՝ կը տանեն բերեն բաւական ժամանակ երգելով՝

Հար ձմում, հար ձմում,

Ցանիմ բերիմ զմրցում,

Մեղը ու կարագը բնմի,

Քան ու թան ջուրը քրքի:

Եղ ասորութիւն միջոցին մածունը կը բաժնուի երկու մասի, ջրացին մասը կը կռուի թան, իսկ պինդը՝ հոգի:

Կարագը աղելով կը ձգեն բլղի մէջ, մինչև որ բաւական չափանայ, եւհոյ պահուց պղնձները կը շարեն փառուած թուղթի վրայ՝ և կարագը կը հալեն ունենալու համար ու (ուլ), խղի երեսը գոյացած շինուկացին սպիտակուցը կանուանեն հալի (թանիլիք):

Քանը նոյնպէս կեփեն, որ երկու մասի կը բաժանուի, այսինքն մի մասը կը պնդի՝ որ զեռ լցում կը կռուի ջու և զանոց յետոյ ջուի, միւս մասը (ջրացինը) որ աչկա անպէտք կը դառնայ՝ կանուանուի ջուի (շնուկ կամ շինուկ):

Ժամեկը այլևայլ մեծերով ու մեծութեամբ գնդամե կը յորացնեն և կանուանեն բոժ, որից մեծուներ կերակուր կը պատրաստեն (անս յորթնէ հաւն և այլն): Կամ պանրով միասին (տանձին ևս) կը սեղմեն ամաններու մէջ ձման ուտելու, և կամ առանձին ու լոյծ փնակի մէջ կը հաւաքեն ձման համար, որ աչ և աչ ծաղրական անուաններ ունի, շուշ, հալի, հոգի, և այլն:

Մածունը հաւաքելով կը պահեն մինչև ձման, որ կը կռուի

Բաժնեմուտ, համեղ ուտելիք է նաև մի և չորս հատաքար, որ նոյնպէս ձմեռան համար կը պահուի և քրդերէն կանուանուի *ափա* (ձմեռաներ):

Պաշի գործերը.—Պանիր ունենալու համար անպատճառ հարկաւոր է *սիւլ*-ը: Ինքզուրը կը պատրաստեն մեծ պապի տաւը մէջ, որը կանեն թանի շաւիկը և մէջը կանեն անասնոց շէն (chille—խախտց մածոցը), եղև և վերջինս չլանաւած ժամանակ՝ լոփ, որոնք երկար մնալով ամառի մէջ՝ թունդ բարդորութիւն մի կը գոյացնեն:

Երբ կաթը բիշ կտրի տաքնալ՝ (կանանց ցոյտին), չափով մի տեղ ջուր կը լցեն կաթի մէջ և կսկսեն խառնել. մէկ քանի թուէ յետոյ՝ հեղուկը կը խորհ աջոնքն՝ երկու մասի կը բաժնուի, մի մասը կը պնդի և կանուանուի *պաշի*, որ մեղքերու վրայ առնելով կը քաշեն և կերկարացնեն շինելու համար քի կամ իտ պանիրը *): Զրալին մասը՝ որ կը կոչուի *պարմեյ* քաւ, կամ կը թափեն, կամ գոմշակներու մաշկերը կը բուսնան նորանով:

Կաթի հաշնապէս վերաանելով, Յուլանըխոց շինած պանիրը խզոտ, համեղ և բոլորաւոր յիւներ:

Պանիրը բրդիներու մէջ զննելով ժափկով միտսին լաւ կը սեղմեն և զգիլ վաղ պարմելով կը դնեն մառաններու մէջ, որպէսզի պանիրը ջրային մասը սուզուելով դուրս երթայ և չհտեցնէ. իսկ բրդիներու յորս կորով ցանի փոշի կը լցեն:

Փափկ, պանիր, շանդոյ, բուած մաճուն, տոմաստ կապն կը կոչուեն *նախա* (պաշար, պարէն, ուտեստ):

Թան ու մաճունն ևս ընդհանուր անունով կանուանուեն *Բաշա*:

Ո Վ Տ Ե Ս Տ.

Հացի պատրաստութիւնը.—Հացը կը պատրաստեն *սիւլ*-ու մի բիշ տաք՝ և մեծ մասը տաւը ջրի մէջ կը բուծեն թիւեղ (մայեա). ապա ալիւր աւելացնելով կը շաքախեն, և կը թոզնեն 2—3 ժամ որ քի (եկ խմորի, թթուել):

Յուլիւրէն կը փռեն, հացի տախտակը կը զնեն սուֆրի վրայ և խմորը գունդ գունդ անելով՝ որ կը կոչուի *իւն* գաւի, կը շաքեն տեղանի վրայ, և զողնակով (զլան) բաժնալով կը պարզեն լոփ-ու երեսին ու կը կացնեն թունդրի կոքերուն. այդ պատճառով էլ կասեն հաց *իւն* և ոչ թիւի կամ եփել:

Հացերու տեսակներն են 1. *սլ* (լաւաշ):

2. *Բաբա*, կորցրակ մեղով:

3. *Նախա* կամ *Բաբա*, երբ բարունի ծակը շատ լայն է:

*) Իւրաքանչիւր փաթուիթը պանիր՝ կը կոչուի *բիշի*: